

Henryk Figura

Koło Brzeg

PODSTAWOWE POJĘCIA ZWIĄZANE Z OBOWIĄZKIEM SŁUŻBY WOJSKOWEJ W POLSCE W LATACH 1918–1939

Okres wskazany w tytule artykułu w dziejach polskiego państwa i narodu stanowi pewną zamkniętą całość i tak jest traktowany w różnych opracowaniach. W odniesieniu do służby wojskowej charakteryzuje się on m.in. sformułowaniem oraz zdefiniowaniem szeregu nowych pojęć z tego zakresu, które nie występowały we wcześniejszych dziejach polskiej wojskowości. Pojęcia te zostały wprowadzone aktami normatywnymi rangi ustawowej i w związku z tym mogą być używane tylko w znaczeniu wynikającym z zawartych w nich definicji. Używanie ich w innym znaczeniu może prowadzić do niepotrzebnego zamieszania pojęciowego i zaciemnić obraz rozwiązań obowiązujących w tym przedmiocie w owym czasie. Przykładem ilustrującym tę tezę może być służba w obronie krajowej, która funkcjonowała tylko w okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 27 października 1918 r. (Tymczasowa ustawa z 1918 r.)¹ i przeszła już do historii polskiej wojskowości. Nie ma swojego późniejszego odpowiednika i nie da się jej zastąpić żadnym innym pojęciem.

Wobec wyżej wskazanych powodów zasadniczym celem niniejszego tekstu będzie przytoczenie treści kilkunastu aktów normatywnych, aby uporządkować kwestie poprawnego stosowania wojskowej terminologii. Autor uznał za niekonieczne przedstawianie kontekstu historycznego. Stanowisko to wynika z przeświadczenia o istnieniu całego szeregu opracowań monograficznych poświęconych Wojsku Polskiemu lat 1918–1939².

¹ Dziennik Praw Królestwa Polskiego (dalej: Dz.Pr. KP) z 1918 r., nr 13, poz. 28.

² M. Jabłonowski, *Sen o potęgę Polski. Z dziejów ruchu byłych wojskowych w II Rzeczypospolitej 1918–1939*, Olsztyn 1998; tenże, *Wobec zagrożenia wojną. Wojsko a gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*, Warszawa 2001; *Ministrowie Spraw Wojskowych 1918–1944. Z badań nad polityką wojskową Polski*, red. M. Jabłonowski, Pułtusk 2005; P. Stawecki, *Konstytucja polska a siły zbrojne 1791–1935. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1999; tenże, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981; tenże, *Z dziejów wojskowości Drugiej Rzeczypospolitej*, Pułtusk 2001; L. Wyszczelski, *Polska myśl wojskowa 1914–1939*, Warszawa 1988.

Stosowanie do okresu międzywojennego niektórych pojęć używanych współcześnie jest możliwe i konieczne, szczególnie w przypadkach, gdy mają takie samo brzmienie, pod warunkiem jednakże należytego wyjaśnienia, jaka była ich treść w tamtym czasie. Jako przykład może posłużyć powszechnie znane i używane z zakresu obronności pojęcie wojsko. Współcześnie używane jest ono zamiennie z pojęciem siły zbrojne i służy do określenia armii, czyli żołnierzy zorganizowanych w jednostki wojskowe³. Niektóre opracowania pojęciem tym definiują również grupę ludzi odpowiednio wyszkolonych i wyposażonych, gwarantujących obronę kraju czy zdolność do prowadzenia działań wojennych. W znaczeniu potocznym może ono oznaczać także grupę żołnierzy⁴. W 1938 r. pojęcie wojsko służyło do oznaczenia jednego z dwóch zasadniczych komponentów ówczesnych sił zbrojnych Polski, tj. wojska i marynarki wojennej. W rozumieniu tamtych przepisów normujących problematykę ówczesnych sił zbrojnych marynarka wojenna nie była wojskiem, chociaż stanowiła część składową sił zbrojnych; twierdzenie takie dzisiaj może brzmieć mało przekonująco. Były nim natomiast wszystkie inne formacje wojskowe, które wchodziły w skład sił zbrojnych, lecz nie wchodziły w skład marynarki wojennej w ich rozumieniu⁵. Podany przykład świetnie ilustruje tezę o konieczności precyzyjnego używania sformułowań określonych aktami normatywnymi oraz stosowania dodatkowych wyjaśnień w tych przypadkach, w których zachowały takie samo brzmienie fonetyczne, a zmianie uległa ich szczegółowa treść. Pominięcie tej zasady może skutkować używaniem tak samo brzmiącego sformułowania w różnych znaczeniach i generowaniem zbędnych nieporozumień. Wśród osób mniej obeznanymi z problematyką wojskowości może nawet powodować powstanie skojarzeń o treści poszczególnych pojęć całkowicie mijających się z prawdą, czego należy unikać.

Pojęć, które zostały ustanowione i funkcjonowały w okresie objętym analizą niniejszego opracowania było bardzo dużo. Z tego względu trudno je wszystkie należyście zaprezentować w ramach jednego artykułu o ograniczonej przecież objętości. Dlatego też przedstawione zostały tylko te z nich, które w ocenie autora są najbardziej istotne.

Nadanie pojęciom związanym z obowiązkiem służby wojskowej pełnionej przez obywateli normatywnego charakteru powoduje, że ich treść można odtworzyć na podstawie aktów prawnych stanowiących w okresie wskazanym w tytule artykułu. Jednakże wyszukiwanie i studiowanie ich treści wcale nie jest łatwe, zwłaszcza dla osób mniej obeznanymi z tą problematyką. Trudności potęgują się jeszcze bardziej, gdy usiłujemy porównać je z pojęciami z tego zakresu obowiązującymi obecnie i uwzględnić zmiany, które następowały w ich treści od dnia wejścia w życie do czasów współczesnych. Mając na uwadze powyższe względy autor pragnie przybliżyć powyższą tematykę osobom zainteresowanym poprzez ich opracowanie i zaprezen-

³ *Encyklopedia wojskowa N-Ż*, Warszawa 2007, s. 304.

⁴ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 46, red. H. Zgólkowa, Poznań 2004, s. 42.

⁵ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (dalej: Ustawa z 1938 r.), *Dziennik Ustaw* (dalej: Dz.U.) z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 2 ust. 1.

wanie w formie w miarę przystępnej, nie ograniczając się jedynie do podania suchych definicji ustawowych, lecz także podając zmiany następujące w ich treści od początku pojawienia się aż do chwili ich uchylecia, bądź też do końca okresu stanowiącego ramy czasowe artykułu. Podając ich definicje scharakteryzowano bardzo ogólnie poszczególne instytucje, regulowane nimi. Z tego względu zaistniała konieczność zastosowania w artykule pewnej liczby powtórzeń. Ten niewielki mankament skutkuje jednak jego większą przejrzystością.

Niektóre z prezentowanych pojęć nie przestały funkcjonować w 1939 r. Obowiązywały nadal, aż do ponownego uregulowania tej problematyki w 1950 r. Niektóre z nich obowiązują również obecnie. Jednakże przyjmując, iż lata 1918–1939 stanowią pewną zamkniętą całość, analiza treści prezentowanych rozwiązań kończy się właśnie na roku 1939.

Prezentowaną w artykule problematykę, oprócz wskazanej już Tymczasowej ustawy z 1918 r. oraz Ustawy z 1938 r., regulowały następujące akty normatywne rangi ustawowej:

- 1) Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r.)⁶;
- 2) Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 września 1934 r. o wojskowej służbie pomocniczej (Rozporządzenie Prezydenta o wojskowej służbie pomocniczej)⁷;
- 3) Ustawa z dnia 18 grudnia 1920 r. o pocztach, radiotelegrafach, telegrafach i telefonach w czasie wojny (Ustawa o pocztach)⁸;
- 4) Ustawa z dnia 25 lutego 1932 r. o drogach lądowych i drogach wodnych śródlądowych w czasie wojny lub grożącego Państwu niebezpieczeństwa (Ustawa o drogach lądowych i wodnych śródlądowych)⁹;
- 5) Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Ustawa z 1924 r.)¹⁰;
- 6) Ustawa z dnia 27 marca 1920 r. o kolejach w czasie wojny lub grożącego Państwu niebezpieczeństwa (Ustawa z 1920 r. o kolejach)¹¹;
- 7) Ustawa z dnia 30 marca 1939 r. o komunikacjach w służbie obrony Państwa (Ustawa o komunikacjach)¹²;
- 8) Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Ustawa z 1933 r.)¹³.

⁶ Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26.

⁷ Dz.U. z 1934 r., nr 86, poz. 783.

⁸ Dz.U. z 1921 r., nr 7, poz. 36, z późn. zm.

⁹ Dz.U. z 1932 r., nr 26, poz. 230.

¹⁰ Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, z późn. zm.

¹¹ Dz.U. z 1920 r., nr 27, poz. 160.

¹² Dz.U. z 1939 r., nr 29, poz. 195.

¹³ Dz.U. z 1933 r., nr 36, poz. 299.

W odniesieniu do aktów prawnych regulujących analizowaną problematykę autor świadomie używa zwrotu akty normatywne rangi ustawowej, gdyż nie każdy z nich jest ustawą, chociaż ma taką samą moc prawną. Do takich oprócz Tymczasowej ustawy z 1918 r. należą akty wymienione w punktach 1 i 2 powyższego wyliczenia. Wskazując tytuły aktów normatywnych regulujących problematykę stanowiącą przedmiot analizy artykułu podano je w oryginalnym brzmieniu, nawet wówczas kiedy ich pisownia była niezgodna z zasadami obowiązującymi obecnie. To pozwoliło uniknąć nieporozumień, które mogły powstać wskutek zastosowania innej praktyki w tym przedmiocie.

Tymczasowa ustawa z 1918 r. posługuje się pojęciami, które po kilku latach obowiązywania utraciły swoją ważność. Należą do nich m.in. Komenda Główna Wojsk Polskich, Rząd oraz Zwierzchnia Władza Państwowa. Z dniem 9 lutego 1922 r. sformułowanie Komenda Główna Wojsk Polskich zostało zastąpione pojęciem Minister Spraw Wojskowych. Pojęcie Rząd zostało zastąpione Radą Ministrów, a pojęcie Zwierzchnia Władza Państwowa zastąpiono pojęciem Naczelnik Państwa¹⁴. Aby nie komplikować sprawy nazewnictwem poszczególnych organów państwa polskiego w artykule używano ich w brzmieniu oryginalnym wynikającym z zapisów ustawowych. Podczas lektury należy jednak pamiętać o sygnalizowanej zmianie.

Ustawa z 1924 r. posiada dwa tytuły. Pierwszy z nich brzmiał *o powszechnym obowiązku służby wojskowej* i obowiązywał od dnia jej uchwalenia do dnia wejścia w życie Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r. Przedmiotowe rozporządzenie dokonało jego zmiany i po tej dacie otrzymał on brzmienie *o powszechnym obowiązku wojskowym*. Z tego względu w opracowaniach występują dwa tytuły tej samej ustawy. Do zdarzeń mających miejsce przed dniem wejścia w życie Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r. stosowany jest jej tytuł pierwotny, a po tej dacie tytuł zmieniony.

W dostępnych opracowaniach stosunkowo niewiele uwagi poświęca się służbie wojskowej w różnych dziedzinach komunikacji. A przecież takowa była przewidziana w obowiązujących wówczas aktach normatywnych i funkcjonowała w praktyce. Pomijanie jej w opracowaniach daje niepełny obraz obowiązku służby wojskowej tamtego okresu. Sprawna i dobrze działająca komunikacja była niezwykle istotna dla funkcjonowania sił zbrojnych. Dzięki niej możliwe było szybkie i sprawne przekazywanie informacji na odległość w warunkach pola walki oraz przemieszczanie we wskazane miejsce siły żywej, żywności, uzbrojenia, amunicji, sprzętu wojskowego, materiałów pędnych i smarów. Mając na uwadze powyższe argumenty, również problematyka służby wojskowej w różnych dziedzinach komunikacji została w artykule ukazana, w zakresie adekwatnym do roli, jaką odgrywała wówczas w systemie służby wojskowej oraz zajmowanego w nim miejsca.

¹⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmian w tymczasowej ustawie z dnia 28 października 1918 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej wprowadzonej na obszar b. dzielnicy pruskiej rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r., Dz.U. z 1922 r., nr 9, poz. 60, § 1 pkt 1–3 oraz § 4.

Każde z przedstawianych pojęć dotyczy obowiązku służby wojskowej w ścisłym tego słowa znaczeniu. Aby ułatwić posługiwanie się tymi pojęciami, zostały one zaprezentowane w trzech oddzielnych grupach tematycznych. Pierwsza grupa zawiera hasła charakteryzujące stosunek prawny obywateli do obowiązku służby wojskowej, druga – hasła charakteryzujące rodzaje służby wojskowej ciążące na obywatelach, a trzecia – hasła, które nie zostały zakwalifikowane do żadnej z poprzednich grup. W każdej grupie poszczególne hasła ułożone są alfabetycznie. Taka konstrukcja w ocenie autora czyni je bardziej przejrzystymi i zrozumiałymi. Ma też jeszcze jeden praktyczny aspekt. Ułatwia posługiwanie się nimi w sensie czysto technicznym.

I. Obowiązani do służby wojskowej

1. Ochotnik

Pojęcie to, wprowadzone Tymczasową ustawą z 1918 r. i obowiązujące przez całe dwudziestolecie międzywojenne, oznaczało mężczyznę niezaliczonego do wojska stałego, który spełniał następujące kryteria:

- 1) ukończył nie mniej niż 17, lecz nie więcej niż 28 lat życia;
- 2) posiadał urzędowe świadectwo moralności;
- 3) posiadał zgodę jednego z rodziców lub opiekuna prawnego na pełnienie służby wojskowej, jeżeli nie ukończył 21 lat życia.

Ochotnikowi przysługiwało prawo wyboru rodzaju broni i oddziału, w którym chciał pełnić służbę wojskową¹⁵.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. pojęciem ochotnik określano mężczyznę, który nie został powołany do służby w wojsku stałym i spełniał łącznie następujące kryteria:

- 1) posiadał obywatelstwo polskie;
- 2) ukończył co najmniej 17, lecz nie więcej niż 28 lat życia;
- 3) był fizycznie zdolny do służby wojskowej;
- 4) przedstawił urzędowe świadectwo nienagannego prowadzenia się;
- 5) przedłożył zezwolenie ojca lub opiekuna prawnego na wstąpienie do wojska, jeżeli nie był pełnoletni.

W pierwszych latach obowiązywania wskazanej ustawy, w czasie wojny, w charakterze ochotników mogli być przyjmowani mężczyźni, którzy ukończyli więcej niż 28 lat życia i spełniali pozostałe kryteria wymienione w punktach 1–4 powyższego wyliczenia. Ochotnik miał prawo wyboru broni na warunkach określonych przez Ministra Spraw Wojskowych. Nie miał już prawa wyboru oddziału¹⁶.

W 1928 r. zmianie uległy kryteria wiekowe ochotników. W tym charakterze mogli być przyjmowani do służby wojskowej jedynie ci mężczyźni, którzy ukończyli 17 lat życia, lecz nie osiągnęli jeszcze wieku poborowego. Wiek poborowy rozpoczynał się z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym obowiązany kończył

¹⁵ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 97 i art. 99 ust. 2.

¹⁶ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 62 ust. 1 i 2 oraz 4.

21 lat życia i trwał do końca roku kalendarzowego, w którym kończył 23 lata życia. W czasie wojny wiek poborowy rozpoczynał się dwa lata wcześniej¹⁷.

Ustawa z 1938 r. wprowadziła niewielkie zmiany w treści pojęcia ochotnik. Polegały one na zastąpieniu obowiązku przedstawienia urzędowego świadectwa nienagannego prowadzenia się – nienagannym prowadzeniem się oraz na obniżeniu początku wieku poborowego w razie mobilizacji oraz w czasie wojny. Rozpoczynał się on z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym obowiązany kończył 18 lat życia. Okazanie zezwolenia ojca lub opiekuna na pełnienie służby ochotniczej przez osobę niepełnoletnią nie było wymagane w przypadku upelnienia w drodze orzeczenia sądowego¹⁸.

2. Poborowy

Pojęcie to nie występowało w okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. Zostało wprowadzone dopiero Ustawą z 1924 r. i przetrwało do dnia dzisiejszego, chociaż jego szczegółowa treść była wielokrotnie zmieniana. Wskazana ustawa określała nim mężczyznę, który w danym roku kalendarzowym wkraczał w wiek poborowy. Wiek poborowy rozpoczynał się z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w który mężczyzna kończył 21 lat życia i trwał do końca roku kalendarzowego, w którym kończył on 23 lata życia. W czasie wojny wiek poborowy rozpoczynał się z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym obowiązany mężczyzna kończył 19 lat życia. Każdy poborowy miał obowiązek w wieku poborowym zgłosić się do poboru, dopóki nie został uznany za zdolnego do służby w wojsku stałym lub w popolitym ruszeniu, albo za zupełnie niezdolnego do służby wojskowej¹⁹.

Ustawa z 1938 r. niezbyt precyzyjnie posługiwała się pojęciem poborowy. Określała nim mężczyzn, którzy w danym roku kalendarzowym kończyli 17 lat życia. Spoczywał na nich obowiązek zgłoszenia się do właściwego urzędu z dokumentami stwierdzającymi tożsamość, celem dokonania rejestracji. Czynność ta została nazwana pierwszą rejestracją poborowych. Do ponownej rejestracji poborowych obowiązani winni zgłosić się w roku kalendarzowym, w którym kończyli 20 lat życia. Po osiągnięciu wieku poborowego, każdy poborowy miał obowiązek corocznego zgłoszenia się do poboru, dopóki ostatecznie nie ustalono jego stosunku do służby wojskowej. Chodziło oczywiście o stosunek prawny, a nie o jego osobiste poglądy w tym przedmiocie. Ci z nich, którzy w wieku poborowym otrzymali kategorię A, mieli obowiązek odbyć zasadniczą służbę wojskową. Przedmiotowa ustawa zmieniła również wiek poborowy w czasie wojny. Zmiana ta polegała na obniżeniu jego dolnej granicy; rozpoczynał się z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym obowiązany kończył 18. rok życia²⁰.

¹⁷ Tamże, art. 5 ust. 1 i 2 oraz art. 62 pkt 2 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 63 Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26.

¹⁸ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 59 ust. 2 oraz art. 40 ust. 1 i 3.

¹⁹ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 5 i 23 oraz art. 30.

²⁰ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 16, art. 19 ust. 1, art. 41 ust. 1, art. 58 ust. 1 lit. a oraz art. 40 ust. 1 i 3.

3. Popisowy

Pojęcie to funkcjonowało tylko w okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. Tak wtedy nazywano mężczyznę, który w danym roku kalendarzowym kończył 20 lat życia²¹. Ciężył na nim obowiązek odbycia służby wojskowej w wojsku stałym. Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. zamiast niego zostało wprowadzone pojęcie poborowy. Istota tych dwóch pojęć nie różniła się, chociaż w ich treści występowały pewne różnice.

4. Zapasowy

Pojęciem tym określano popisowego, który został uznany za zdolnego do służby w wojsku stałym, lecz nie został powołany do jej odbycia ze względu na nadwyżkę tej kategorii obowiązanych w stosunku do potrzeb sił zbrojnych. Zapasowi odbywali przeszkolenie wojskowe równorzędne z wyszkoleniem w wojsku stałym. Po jego odbyciu podlegali przeniesieniu do rezerwy i odbywali te same ćwiczenia wojskowe co rezerwiści po odbyciu służby w wojsku stałym²².

Pojęcie zapasowy występowało tylko w Tymczasowej ustawie z 1918 r. Po utracie przez nią mocy obowiązującej odpowiadało mu pojęcie poborowy, którym też stał się dotychczasowy popisowy. Na poborowym ciążył obowiązek odbycia służby wojskowej w wojsku stałym, a więc podobny do tego, który ciążył na popisowym.

5. Żołnierz obrony krajowej

Pojęcie to również funkcjonowało tylko w okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. Nie ma odpowiednika w późniejszych regulacjach prawnych. Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. obowiążani spełniający kryteria zaliczenia do obrony krajowej ze względu wiek zasilili zasoby rezerwistów.

Do służby wojskowej w obronie krajowej obowiązani byli:

- 1) żołnierze po wyjściu z rezerwy do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 40 lat życia;
- 2) uznani przy przeglądzie za zdolnych do służby wojskowej w obronie krajowej;
- 3) korzystający z odroczenia ze służby wojskowej ze względu na konieczność utrzymywania rodziny, którzy w 23. roku życia nadal spełniali kryteria do uzyskania odroczenia z tego tytułu²³.

6. Żołnierz pospolitego ruszenia

Pojęcie to funkcjonowało przez cały okres stanowiący ramy czasowe artykułu. W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. zamiennie z nim używano pojęcia „pospolitak”; służyło ono do nazwania żołnierzy przeznaczonych do pełnienia służby wojskowej w pospolitym ruszeniu. Do tego rodzaju służby kwalifikowały się następujące kategorie mężczyzn:

- 1) od pierwszego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 18 lat, do pierwszego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 20 lat życia, a więc

²¹ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 32 w zw. z art. 42.

²² Tamże, nr 13, poz. 28, art. 7 i art. 8 ust. 2 oraz art. 10.

²³ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 13 ust. 1, art. 56 oraz art. 63.

do dnia, w którym rozpoczynał się ich obowiązek pełnienia służby w wojsku stałym względnie w zapasie;

- 2) po odbyciu służby w wojsku stałym, w zapasie, w rezerwie oraz w obronie krajowej, od pierwszego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 41 lat, do ostatniego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia;
- 3) zaliczonych do służby w pospolitym ruszeniu przez właściwą władzę wojskową – od dnia zaliczenia do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia. W tej grupie mogli się znaleźć uznani za zdolnych do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu oraz korzystający z odroczenia służby wojskowej, jako mało przydatni do jej pełnienia, od których nie można było oczekiwać takiej poprawy stanu zdrowia, aby zaliczyć ich do rezerwy²⁴.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu obowiązani byli:

- 1) rezerwiści po wyjściu z rezerwy;
- 2) poborowi uznani przy poborze za zdolnych do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu;
- 3) inni obowiązani zaliczeni do pospolitego ruszenia²⁵.

Zaliczeniu do obowiązanych wymienionych w punkcie trzecim powyższego wyliczenia podlegali:

- 1) duchowni uznanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, którzy otrzymali wyższe święcenia lub zostali ordynowani;
- 2) klerycy katolicycy oraz nowicjusze zakonni, którzy dostali tonsurę;
- 3) zakonnicy, którzy złożyli uroczyste śluby zakonne;
- 4) zatwierdzeni przez właściwą władzę państwową rabini i podrabini;
- 5) duchowni uznanych przez państwo wyznań niechrześcijańskich²⁶.

W stosunku do rozwiązania zawartego w Tymczasowej ustawie z 1918 r. zmianie uległ wiek obowiązanych do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu i trwał on:

- 1) dla oficerów – do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 60 lat życia;
- 2) dla pozostałych obowiązanych – do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia²⁷.

Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r. nie zmieniło górnej granicy wieku, do której obowiązani podlegali służbie w pospolitym ruszeniu²⁸.

W 1928 r. wykaz obejmujący osoby duchowne przeznaczane do służby w pospolitym ruszeniu został częściowo zmieniony. Podobnie jak w początkowym okresie obowiązywania Ustawy z 1924 r., podstawę objęcia nim określonych podmiotów stanowiły względy religijne. Z tego tytułu obowiązkowi służby w pospolitym ruszeniu podlegali:

²⁴ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 14, art. 56 oraz art. 75 pkt 2.

²⁵ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 74.

²⁶ Tamże, nr 61, poz. 609, art. 51.

²⁷ Tamże, nr 61, poz. 609, art. 4 pkt 3 oraz art. 74 ust. 2.

²⁸ Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 4.

- 1) duchowni wyznania katolickiego, którzy otrzymali święcenia;
- 2) zakonnicy wyznania katolickiego, którzy złożyli śluby;
- 3) uczniowie seminariów katolickich, nowicjusze zakonów i zgromadzeń katolickich;
- 4) duchowni innych uznanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, którzy otrzymali wyższe święcenia;
- 5) zakonnicy innych uznanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, którzy złożyli uroczyste śluby zakonne;
- 6) zatwierdzeni przez władzę rządową rabini i podrabini;
- 7) duchowni uznanych przez państwo wyznań niechrześcijańskich²⁹.

Ustawa z 1938 r., w stosunku do rozwiązań obowiązujących przed dniem wejścia jej w życie, wprowadziła pewne zmiany zasad zaliczania obywateli do pospolitego ruszenia. Do tej kategorii obowiązanych zaliczano:

- 1) poborowych uznanych przy poborze za zdolnych do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu;
- 2) żołnierzy rezerwy z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym kończyli szeregowcy i podoficerowie 40, a oficerowie 50 lat życia;
- 3) innych żołnierzy na podstawie przepisu szczególnego³⁰.

Wiek obowiązanych, do którego podlegali obowiązkowi pełnienia służby wojskowej w pospolitym ruszeniu zależał od posiadanych przez nich stopni wojskowych i trwał do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli: podoficerowie i szeregowcy 50, a oficerowie 60 lat życia³¹.

W okresie obowiązywania tej ustawy nie podlegały zaliczeniu do pospolitego ruszenia osoby duchowne. Ta grupa obowiązanych zasilila zasoby pomocniczej służby wojskowej.

7. Żołnierz rezerwy (rezerwista)

Pojęciem tym określano mężczyzn, na których ciążył obowiązek pełnienia służby wojskowej w rezerwie.

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. do służby w rezerwie przeznaczano:

- 1) żołnierzy po odbyciu służby wojskowej w wojsku stałym lub w zapasie, do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 30 lat życia;
- 2) odroczonech ze względu na czasową niezdolność do służby wojskowej, którzy w trzecim roku po pierwszym przeglądzie nadal byli czasowo niezdolni do służby wojskowej, lecz których stan zdrowia pozwalał przypuszczać, że w następnym roku uzyskają taką jego poprawę, iż będą zdolni do podołania trudom żołnierskiej służby³².

²⁹ Ustawa z 1924 r., art. 51 ust. 1 w brzmieniu nadanym art. 1 pkt 50 Rozporządzeniem Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26.

³⁰ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 93 w zw. z art. 85.

³¹ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 94.

³² Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 11 ust. 1 oraz art. 74.

W okresie jej obowiązywania służba w rezerwie trwała od dnia zaliczenia do niej do końca roku kalendarzowego, w którym obowiązani kończyli 30 lat życia. Rezerwiści byli uważani za bezterminowo urlopowanych żołnierzy wojska stałego i rząd mógł w każdej chwili polecić kompetentnym organom wojskowym ponownie powołać ich do służby wojskowej³³.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. do służby w rezerwie obowiązani byli zwolnieni do rezerwy z wojska stałego. Obowiązkowi temu podlegali do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 40 lat życia³⁴.

W 1928 r. zostały dokonane zmiany w zakresie obowiązku służby wojskowej żołnierzy rezerwy. Do jej pełnienia obowiązani byli ci, którzy zostali zaliczeni do tego rodzaju służby wojskowej. Jednocześnie zmieniono wiek oficerów podlegających temu obowiązkowi. Zmiana ta polegała na jego wydłużeniu; trwał on do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia³⁵.

W 1938 r. nastąpiła kolejna zmiana zasad przeznaczania do służby w rezerwie. Do jej pełnienia obowiązani byli przeniesieni do rezerwy po odbyciu zasadniczej służby wojskowej lub na podstawie przepisu szczególnego. Przeznaczanie do służby w rezerwie po odbyciu zasadniczej służby wojskowej pozostawało w ścisłym związku z treścią obowiązku służby wojskowej. Ten rodzaj służby wojskowej, poza nielicznymi wyjątkami określonymi w ustawie, pełnili poborowi, którzy wcześniej po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. pełnili służbę w wojsku stałym, a po wejściu w życie Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r. pełnili służbę czynną. Obowiązek służby w rezerwie trwał do końca roku kalendarzowego, w którym podoficerowie i szeregowcy kończyli 40, a oficerowie 50 lat życia³⁶.

II. Powinności na rzecz obronności kraju

1. Pomocnicza służba wojskowa

Był to nowy rodzaj służby wojskowej, wprowadzony w 1938 r. Miała być pełniona w razie mobilizacji i w czasie wojny oraz gdy wymagał interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów podjętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. W czasie wojny miała być pełniona do czasu demobilizacji poszczególnych roczników, a w razie mobilizacji do czasu pozostawiania sił zbrojnych lub ich części w stanie zmobilizowanym. W razie wprowadzenia jej w czasie pokoju uchwałą Rady Ministrów, miała być pełniona do czasu zniesienia jej uchwałą tego organu. Obowiązkowi jej pełnienia podlegali:

- 1) zaliczeni do niej mężczyźni z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym kończyli 18 lat życia;
- 2) szeregowcy i podoficerowie pospolitego ruszenia z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia, do ukończenia lat 60;

³³ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 11 ust. 1 i art. 12.

³⁴ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 69 oraz art. 4 pkt 2.

³⁵ Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 4 i art. 1 pkt 71.

³⁶ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 84 i 85.

- 3) żołnierze zaliczeni do niej z mocy przepisu szczególnego – do ukończonych 60 lat życia;
- 4) kobiety w wieku lat 19–45, które ochotniczo zgłosiły się do jej pełnienia oraz te, które ukończyły do niej przeszkolenie wojskowe³⁷.

Do pomocniczej służby wojskowej podlegali zaliczeniu bez poddawania przeglądowi lekarskiemu:

- 1) duchowni wyznania katolickiego, którzy otrzymali święcenia;
- 2) zakonnicy wyznania katolickiego, którzy złożyli śluby zakonne;
- 3) uczniowie seminariów katolickich oraz nowicjusze zakonów i zgromadzeń katolickich;
- 4) duchowni uznanych przez państwo innych wyznań chrześcijańskich, którzy otrzymali wyższe święcenia lub złożyli uroczyste śluby zakonne;
- 5) nowicjusze klasztorów prawosławnych;
- 6) zatwierdzeni przez władzę państwową rabini i podrabini;
- 7) duchowni uznanych przez państwo innych wyznań niechrześcijańskich³⁸.

Pomocnicza służba wojskowa polegała na pełnieniu służby obrony przeciwlotniczej, przeciwchemicznej, przeciwgazowej, przeciwpożarowej, wojskowej służby zdrowia, wartowniczej, łączności, technicznej, transportowej, biurowej oraz innej potrzebnej dla celów obrony państwa³⁹. W swej istocie nie różniła się od wojskowej służby pomocniczej wprowadzonej Rozporządzeniem Prezydenta o wojskowej służbie pomocniczej, które z dniem wejścia w życie Ustawy z 1938 r. utraciło moc obowiązującą⁴⁰.

2. Służba czynna

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. służba czynna stanowiła jeden z dwóch elementów składowych treści pojęcia służba wojskowa. Na treść tego ostatniego pojęcia obok służby czynnej składała się również służba pomocnicza. W zakres pojęcia służba czynna wchodziło kilka rodzajów służby wojskowej (przedstawionych w dalszej części artykułu)⁴¹.

W początkowym okresie obowiązywania Ustawy z 1924 r. pojęcie służba czynna nie funkcjonowało. Ponownie zostało ono wprowadzone w 1928 r. i służyło do oznaczenia jednego z elementów składowych treści pojęcia służba wojskowa, którą mieli pełnić poborowi. Czas jej pełnienia wynosił:

- 1) w marynarce wojennej – dwa lata i trzy miesiące;
- 2) w kawalerii i artylerii konnej – dwa lata i jeden miesiąc;
- 3) w pozostałych rodzajach służby wojskowej – dwa lata⁴².

³⁷ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 101–103.

³⁸ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 50.

³⁹ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 105 ust. 1.

⁴⁰ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 194 lit. e.

⁴¹ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 3.

⁴² Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 3, art. 1 pkt 4 oraz art. 1 pkt 69.

Służba czynna w tym rozumieniu przestała funkcjonować z dniem wejścia w życie Ustawy z 1938 r. Ustawa ta wprowadziła bardzo podobne pojęcie czynna służba wojskowa, które służyło do oznaczenia obowiązku służby wojskowej pełnionej przez żołnierzy rezerwy oraz żołnierzy pospolitego ruszenia w razie mobilizacji i w czasie wojny oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, a także do oznaczenia innych rodzajów służby wojskowej⁴³.

3. Służba pomocnicza

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. pojęcie to było jednym z dwóch elementów składowych treści pojęcia służba wojskowa⁴⁴. Miała być pełniona tylko w czasie wojny. Określenie zadań realizowanych w czasie jej trwania należało do zwierzchniej władzy państwowej. Obowiązkowi pełnienia służby pomocniczej podlegali mężczyźni, którzy nie zostali powołani pod broń, począwszy od pierwszego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 16 lat życia, aż do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 60 lat życia⁴⁵.

Przepisy Tymczasowej ustawy z 1918 r. normujące problematykę służby pomocniczej utraciły moc obowiązującą w 1919 r.⁴⁶, chociaż sama ustawa utraciła moc obowiązującą dopiero w 1924 r. Oznaczało to, że na ich podstawie nie było prawnej możliwości egzekwowania tego rodzaju obowiązku i do chwili wejścia w życie Ustawy z 1924 r. służba pomocnicza w sensie prawnym nie istniała.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. służba pomocnicza nie wchodziła w zakres pojęcia powszechny obowiązek służby wojskowej, lecz była odrębną powinnością, która miała być realizowana obok obowiązku służby wojskowej. Obowiązkowi jej pełnienia podlegali mężczyźni w wieku od ukończonych lat 17 do ukończonych lat 55, którzy nie pełnili żadnego rodzaju służby wojskowej. Podobnie jak w poprzednim stanie prawnym, miała być pełniona tylko w czasie wojny⁴⁷.

Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r. wydłużyło wiek podlegania obowiązkowi służby pomocniczej do lat 60. Powołanie do niej mogło nastąpić z chwilą wybuchu wojny, zarządzenia mobilizacji oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, powziętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. Przedmiotowe rozporządzenie przewidywało możliwość przyjmowania do niej również kobiet⁴⁸.

W 1934 r. obowiązek służby pomocniczej został zlikwidowany. W jego miejsce została wprowadzona wojskowa służba pomocnicza⁴⁹.

⁴³ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 86 ust. 2, art. 100 oraz art. 118.

⁴⁴ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 3.

⁴⁵ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 17.

⁴⁶ Ustawa z dnia 25 lipca 1919 r. o osobistych świadczeniach wojennych, Dz.U. z 1919 r., nr 67, poz. 401, art. 22 ust. 2.

⁴⁷ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 42.

⁴⁸ Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 41 i 42.

⁴⁹ Rozporządzenie Prezydenta o wojskowej służbie pomocniczej, Dz.U. z 1934 r., nr 86, poz. 783, art. 24.

4. Służba w obronie krajowej

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. był to jeden z rodzajów służby wojskowej, który składał się na treść pojęcia służba wojskowa czynna⁵⁰. Trwała ona od chwili zwolnienia żołnierza z rezerwy do końca roku kalendarzowego, w którym kończył 40 lat życia. Oprócz obowiązanych wskazanych w zdaniu poprzednim, przeznaczani byli do niej także uznani przy przeglądzie za zdolnych do służby w obronie krajowej oraz jedyni żywicieli rodzin, którzy w 23. roku życia nadal spełniali warunki do przyznania im tego statusu. Służba wojskowa w obronie krajowej polegała na odbywaniu ćwiczeń wojskowych, trwających łącznie nie dłużej niż 12 tygodni. Komenda Główna Wojsk Polskich za zgodą rządu mogła wydłużyć czas ich trwania⁵¹. Ten rodzaj służby wojskowej funkcjonował jedynie przez okres obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. Po utracie przez nią mocy obowiązującej przestał istnieć i już nigdy nie został przywrócony.

5. Służba w pospolitym ruszeniu

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. był to jeden z rodzajów służby wojskowej, który składał się na treść pojęcia służba wojskowa czynna⁵².

Służba w pospolitym ruszeniu polegała w czasie pokoju na odbywaniu ćwiczeń wojskowych, których łączny czas trwania nie mógł wynosić więcej niż 12 tygodni, czyli tyle, ile w obronie krajowej. Obowiązek odbywania ćwiczeń spoczywał tylko na tych żołnierzach pospolitego ruszenia, którzy nie odbyli służby wojskowej w wojsku stałym lub w zapasie i nie przekroczyli wieku 40 lat. Obowiązek służby w pospolitym ruszeniu obejmował mężczyzn:

- 1) ze względu na wiek:
 - a) od pierwszego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 18 lat, do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 19 lat życia,
 - b) od pierwszego dnia roku kalendarzowego, w którym kończyli 41 lat, do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia;
- 2) po odbyciu służby w wojsku stałym, w zapasie, w rezerwie i obronie krajowej;
- 3) zaliczonych do pospolitego ruszenia na podstawie orzeczenia kompetentnego organu państwowego – od uprawomocnienia się orzeczenia o zaliczeniu do pospolitego ruszenia do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia⁵³.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. służba w pospolitym ruszeniu była obok służby w wojsku stałym i służby w rezerwie jednym z trzech elementów składowych treści pojęcia obowiązek powszechnej służby wojskowej. Do jej pełnienia obowiązani byli:

⁵⁰ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 4 lit. d.

⁵¹ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 13, 16, 56 i 63.

⁵² Tamże, nr 13, poz. 28, art. 4 lit. e.

⁵³ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 14.

- 1) rezerwiści po wyjściu z rezerwy;
- 2) poborowi, którzy przy poborze zostali uznani za zdolnych do służby wojskowej tylko w pospolitym ruszeniu;
- 3) zaliczeni do pospolitego ruszenia na podstawie innych przepisów wskazanej wyżej ustawy.

Obowiązek pełnienia służby w pospolitym ruszeniu trwał do końca roku kalendarzowego, w którym mężczyzna podlegający mu kończył 50 lat, a posiadający stopień oficerski 60 lat życia. W czasie pokoju polegał on na zgłaszaniu właściwym organom meldunkowym każdorazowej zmiany miejsca zamieszkania. Do pełnienia służby wojskowej mieli zgłosić się na wezwanie władz wojskowych dopiero po ogłoszeniu mobilizacji⁵⁴.

W 1928 r. wprowadzona została możliwość powołania przeznaczonych do służby w pospolitym ruszeniu już w czasie pokoju, jeżeli wymagał tego interes obrony państwa. Powołanie takie mogła zarządzić Rada Ministrów na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. Zlikwidowano natomiast obowiązek powiadamiania organów meldunkowych o każdorazowej zmianie miejsca zamieszkania⁵⁵.

Po wejściu w życie Ustawy z 1938 r. obowiązkiem służby w pospolitym ruszeniu objęci byli:

- 1) żołnierze rezerwy z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym kończyli szeregowcy i podoficerowie 41 lat, a oficerowie 51 lat życia;
- 2) poborowi uznani przy poborze za zdolnych do służby w pospolitym ruszeniu;
- 3) żołnierze zaliczeni do pospolitego ruszenia na podstawie przepisu szczególnego.

W czasie jej obowiązywania służba w pospolitym ruszeniu w czasie pokoju polegała na odbywaniu przeszkolenia wojskowego oraz na odbywaniu ćwiczeń wojskowych. Natomiast w razie mobilizacji i w czasie wojny oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, na pełnieniu czynnej służby wojskowej. Ćwiczenia wojskowe przez cały czas służby w pospolitym ruszeniu nie mogły trwać łącznie dłużej niż 20 tygodni. W razie mobilizacji i w czasie wojny służba w pospolitym ruszeniu trwała do czasu demobilizacji poszczególnych roczników. Natomiast gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów – do czasu zniesienia tego obowiązku uchwałą wyżej wymienionego organu. Wiek, do którego obowiązani podlegali temu obowiązkowi, w stosunku do stanu poprzedniego nie uległ zmianie⁵⁶.

6. Służba w rezerwie

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. był to jeden z rodzajów służby wojskowej składający się na treść pojęcia służba wojskowa czynna⁵⁷.

Służba wojskowa w rezerwie polegała na odbywaniu w czasie pokoju ćwiczeń wojskowych, których łączny czas trwania nie mógł przekroczyć 20 tygodni. Ko-

⁵⁴ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 4 pkt 3 i art. 74–75.

⁵⁵ Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 79.

⁵⁶ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 93–95, art. 97 ust. 1 i art. 100 ust. 3.

⁵⁷ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 4 lit. c.

menda Główna Wojska Polskiego mogła za zgodą rządu przedłużyć ich długość. Obowiązek tej służby trwał od dnia przeniesienia do rezerwy do końca roku kalendarzowego, w którym obowiązany kończył 30 lat życia. Rezerwiści uważani byli za bezterminowo urlopowanych żołnierzy wojska stałego i rząd mógł polecić powołać ich do pełnienia służby wojskowej w każdej chwili. Do służby w rezerwie obowiązani byli:

- 1) przeniesieni do rezerwy po odbyciu służby w wojsku stałym względnie w zapasie;
- 2) korzystający z odroczenia służby wojskowej ze względu na stan zdrowia, którzy w trzecim roku po pierwszym przeglądzie nadal zostali uznani za czasowo niezdolnych do służby wojskowej, lecz stan zdrowia pozwalał przypuszczać, że już w następnym roku będzie można ich uznać za zdolnych do niej⁵⁸.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. służba w rezerwie obok służby w wojsku stałym i służby w pospolitym ruszeniu stała się jednym z trzech rodzajów służby wojskowej składających się na treść pojęcia obowiązek powszechnej służby wojskowej. Do jej pełnienia obowiązani byli zwolnieni do rezerwy z wojska stałego. Jej istota nie uległa zmianie i polegała w czasie pokoju na odbywaniu ćwiczeń wojskowych. W stosunku do stanu prawnego ustanowionego Tymczasową ustawą z 1918 r. wydłużony został czas ich trwania i wynosił:

- 1) dla oficerów – łącznie nie dłużej niż 36 tygodni;
- 2) dla pozostałych rezerwistów – łącznie nie dłużej niż 14 tygodni.

Oprócz tego oficerowie z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym kończyli 41 lat, do końca roku kalendarzowego, w którym kończyli 50 lat życia mogli być powołani na nadzwyczajne ćwiczenia wojskowe lub na kursy. Powołanie mogło nastąpić jedynie na podstawie uchwały Rady Ministrów, która określała również czas trwania ćwiczeń lub kursów⁵⁹.

W 1928 r. zostały wprowadzone pewne zmiany przepisów normujących pełnienie służby wojskowej w rezerwie. Służba w rezerwie składała się na treść obowiązku służby wojskowej. Obowiązek jej pełnienia obejmował wszystkich, którzy zostali do niej przeznaczeni. Przewidziano możliwość powołania na dodatkowe ćwiczenia wojskowe, gdy wymagał tego interes wojska. Powołanie w takim przypadku mogło nastąpić na podstawie uchwały Rady Ministrów, która każdorazowo określała również czas ich trwania. Uprawnienia Ministra Spraw Wojskowych zostały poszerzone o możliwość zwolnienia z obowiązku odbywania ćwiczeń niektórych kategorii rezerwistów ze względu na ich stopień wykształcenia⁶⁰.

W okresie obowiązywania Ustawy z 1938 r. do służby w rezerwie obowiązani byli żołnierze przeniesieni do rezerwy po odbyciu zasadniczej służby wojskowej oraz na podstawie przepisu szczególnego. Polegała ona na odbywaniu ćwiczeń woj-

⁵⁸ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 11–12, 16 i 74.

⁵⁹ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 3 oraz art. 69–70.

⁶⁰ Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., art. 1 pkt 71 i 74.

skowych oraz przeszkolenia wojskowego. Na przeszkolenie mogli być powołani tylko szeregowcy, którzy nie odbyli zasadniczej służby wojskowej. Łączny czas trwania ćwiczeń wojskowych wynosił 24 tygodnie dla szeregowców, 30 tygodni dla podoficerów oraz 48 tygodni dla oficerów. W razie mobilizacji oraz w czasie wojny, a także wtedy, gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, rezerwiści mogli być powołani do pełnienia czynnej służby wojskowej. W tym ostatnim przypadku pełnili ją do czasu zniesienia tego obowiązku uchwałą organu, który go wprowadził. Natomiast w dwóch pierwszych przypadkach do czasu demobilizacji poszczególnych roczników⁶¹.

7. Służba w wojsku stałym

Była pojęciem obowiązującym tylko przez część okresu stanowiącego ramy czasowe opracowania, to jest od jego początku do dnia wejścia w życie Rozporządzenia Prezydenta z 1928 r.

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. służyło ono do oznaczenia jednego z rodzajów służby wojskowej, składających się na treść pojęcia służba wojskowa czynna⁶².

Obowiązek służby wojskowej w wojsku stałym spoczywał na popisowych, którzy zostali uznani za zdolnych do jej pełnienia i nie korzystali z jej odroczenia. Obowiązek ten rozpoczynał się z pierwszym dniem roku kalendarzowego, w którym obowiązany kończył 20 lat życia. Służba w wojsku stałym trwała dwa lata. Komen-da Główna Wojska Polskiego mogła odbywającym tę służbę udzielić urlopu na czas przez siebie ustalony, jeżeli uznała, że pełniący ją są już wyszkoleni w stopniu dostatecznym. Za zgodą rządu mogła też odroczyć termin zwolnienia z wojska stałego⁶³.

Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. pojęcie służba w wojsku stałym stanowiło obok służby wojskowej w rezerwie oraz w pospolitym ruszeniu jeden z trzech elementów składowych treści pojęcia obowiązek powszechnej służby wojskowej. Do jej pełnienia obowiązani byli poborowi. W stosunku do rozwiązania zawartego w Tymczasowej ustawie z 1918 r. różniła się czasem trwania. Poprzednio czas jej trwania był określony jednakowo dla wszystkich rodzajów wojsk. Po wejściu w życie Ustawy z 1924 r. w jeździe i artylerii konnej trwała dwa lata i jeden miesiąc, a w pozostałych rodzajach służby wojskowej dwa lata⁶⁴. W 1928 r. służba w wojsku stałym została zastąpiona służbą czynną.

8. Służba w zapasie

W okresie obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. była jednym z rodzajów służby wojskowej składających się na treść pojęcia służba wojskowa czynna⁶⁵.

Służbę w zapasie pełnili popisowi uznani za zdolnych do służby wojskowej w wojsku stałym, którzy nie zostali powołani do niej ze względu na ich nadwyżkę

⁶¹ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 86, 88 oraz art. 92 ust. 3.

⁶² Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 4 lit. a.

⁶³ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 5–6, 16 oraz art. 56 pkt 1 w zw. z art. 57.

⁶⁴ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 3, art. 4 pkt 1 oraz art. 67 ust. 1.

⁶⁵ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 3 oraz art. 4 lit. b.

w stosunku do potrzeb sił zbrojnych. Służba ta trwała trzy lata. Okres trzyletni liczony był od dnia przeglądu wojskowego dokonanego w roku kalendarzowym, w którym obowiązyany kończył 20 lat życia. Zapasowi przechodzili szkolenie wojskowe równorzędne z tym, jakie przechodzili popisowi pełniący służbę w wojsku stałym. Po odbyciu służby w zapasie podlegali przeniesieniu do rezerwy. Wtedy spoczywał na nich obowiązek odbywania tych samych ćwiczeń wojskowych co rezerwiści, którzy odbyli służbę wojskową w wojsku stałym. Komenda Główna Wojska Polskiego została przez ustawodawcę upoważniona do przedłużenia czasu trwania tych ćwiczeń, po uprzednim uzyskaniu zgody rządu⁶⁶.

Zapasowi po odbyciu części służby wojskowej mogli być powoływani do dalszego jej pełnienia w wojsku stałym. Mogło to nastąpić wtedy, gdy potrzeby sił zbrojnych nie zostały uzupełnione popisowymi danego rocznika oraz gdy ich liczebność zmniejszyła się poniżej ustalonego limitu. W takim przypadku okres służby odbytej w zapasie podlegał zaliczeniu na poczet służby w wojsku stałym⁶⁷.

Służba wojskowa w zapasie funkcjonowała jedynie przez okres obowiązywania Tymczasowej ustawy z 1918 r. Po utracie przez nią mocy obowiązującej, ten rodzaj służby wojskowej już nie występował w siłach zbrojnych Polski.

9. Uzupełniająca służba wojskowa

Jeden z rodzajów służby wojskowej wprowadzony w 1938 r. Wcześniej nie był znany. Obowiązek jej pełnienia spoczywał na wszystkich osobach podlegających powszechnemu obowiązkowi wojskowemu. Polegała na odbywaniu ćwiczeń przygotowawczych oraz ćwiczeń doskonalących. Ćwiczenia przygotowawcze odbywali jedynie ci obowiązyani, którzy nie odbyli zasadniczej służby wojskowej oraz przeszkolenia wojskowego. Ich celem było przygotowanie do pełnienia służby wojskowej. Ćwiczenia doskonalące odbywali ci, którzy odbyli zasadniczą służbę wojskową lub przeszkolenie wojskowe. Ich celem było utrzymanie sprawności fizycznej oraz sprawności w dziedzinie wyszkolenia i dowodzenia, nabytych w czasie służby wojskowej. Czas trwania służby przygotowawczej określał Minister Spraw Wojskowych⁶⁸.

10. Wojskowa służba drogowa (żegluga śródlądowej)

Została wprowadzona w 1932 r. odrębnym aktem normatywnym. Miała być pełniona w razie mobilizacji i w czasie wojny oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, podjętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych, niezależnie od obowiązku służby wojskowej regulowanego innymi ustawami. Mógł być powołany do niej każdy pracownik dróg lądowych oraz dróg wodnych śródlądowych, który nie ukończył 60 lat życia i nie podlegał obowiązkowi czynnej służby wojskowej (służby w rezerwie lub w pospolitym ruszeniu), jeżeli spełniał jedno z następujących kryteriów:

⁶⁶ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 8, 10 oraz art. 16.

⁶⁷ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 9.

⁶⁸ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 107–108 oraz art. 110 ust. 1.

- 1) był pracownikiem dróg lądowych lub dróg wodnych śródlądowych;
- 2) miał fachowe przygotowanie lub fachową praktykę w zakresie pracy na drogach lądowych lub drogach wodnych śródlądowych⁶⁹.

Przepisy regulujące problematykę wojskowej służby drogowej (żeglugi śródlądowej) utraciły moc obowiązującą w 1939 r.⁷⁰ Wtedy to został wprowadzony obowiązek wojskowej służby komunikacji, który swoim zakresem objął m.in. wojskową służbę na drogach lądowych oraz w żegludze śródlądowej.

11. Wojskowa służba kolejowa

Nowy rodzaj służby wojskowej, który podobnie jak wojskowa służba drogowa został wprowadzony w 1920 r. odrębnym aktem normatywnym; miała być pełniona niezależnie od obowiązku służby wojskowej regulowanego innymi ustawami. Obowiązki jej pełnienia podlegali w czasie wojny pracownicy kolei państwowych i prywatnych do ukończenia 50 lat życia, którzy nie pełnili czynnej służby wojskowej. Jej obowiązkiem mogły być objęte również inne osoby do ukończenia 50 lat życia, które nie pełniły czynnej służby wojskowej i spełniały jedną z następujących przesłanek:

- 1) były w przeszłości pracownikami kolei;
- 2) pracowały w służbie kolejnictwa w czasie wojny w którymkolwiek państwie;
- 3) posiadały fachowe wykształcenie lub fachową praktykę w zakresie pracy na kolei⁷¹.

W 1931 r. zostały wprowadzone zmiany zasad pełnienia wojskowej służby kolejowej. Po wejściu ich w życie mogła być pełniona nie tylko w czasie wojny, lecz również w razie mobilizacji oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, podjętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. Wiek mężczyzn obowiązanych do jej pełnienia został podwyższony do lat 60⁷².

Przepisy normujące problematykę wojskowej służby kolejowej utraciły moc obowiązującą w 1939 r. Wtedy to został wprowadzony obowiązek wojskowej służby komunikacji, który swoją treścią m.in. obejmował pełnienie służby wojskowej na kolei⁷³.

12. Wojskowa służba komunikacji

Był to nowy rodzaj służby wojskowej, który został wprowadzony w 1939 r. Polegała ona na odbywaniu służby w jednostkach organizacyjnych sił zbrojnych lub na wykonywaniu czynności związanych z komunikacją na stanowisku powierzonym przez właściwe władze komunikacyjne, pod kierownictwem i nadzorem zwierzchnika służbowego w komunikacji. Miała być pełniona w razie zarządzenia mobilizacji i w czasie wojny oraz gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony

⁶⁹ Ustawa o drogach lądowych i wodnych śródlądowych, Dz.U. z 1932 r., nr 26, poz. 230, art. 1 i 6.

⁷⁰ Ustawa o komunikacjach, Dz.U. z 1939 r., nr 29, poz. 195, art. 40 pkt 4.

⁷¹ Ustawa z 1920 r. o kolejach, Dz.U. z 1920 r., nr 27, poz. 160, art. 7.

⁷² Ustawa z dnia 7 listopada 1931 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 27 marca 1920 r. o kolejach w czasie wojny, Dz.U. z 1931 r., nr 109, poz. 844, art. 1 pkt 1 i 7.

⁷³ Ustawa o komunikacjach, Dz.U. z 1939 r., nr 29, poz. 195, art. 40 pkt 1.

uchwałą Rady Ministrów, podjętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. Obowiązek jej pełnienia spoczywał na pracownikach i funkcjonariuszach komunikacji (bez względu na płeć) aż do ukończenia 60 lat życia, nawet gdyby nie podlegali powszechnemu obowiązkowi wojskowemu. Mogli też być powołani do niej obywatele, którzy nie byli ani pracownikami, ani funkcjonariuszami komunikacji, jeżeli spełniali jedno z następujących kryteriów:

- 1) w przeszłości byli pracownikami lub funkcjonariuszami komunikacji;
- 2) pełnili wojskową służbę komunikacji chociażby czasowo;
- 3) posiadali fachowe wykształcenie lub fachową praktykę w zakresie komunikacji⁷⁴.

Komunikację w rozumieniu przepisów regulujących ten rodzaj służby wojskowej stanowił zespół środków i czynności służących do przenoszenia na odległość osób, rzeczy oraz wiadomości. Obejmowała ona następujące dziedziny gospodarki narodowej:

- 1) koleje żelazne;
- 2) pocztę, telegraf i telefon;
- 3) żeglugę (morską, śródlądową oraz powietrzną);
- 4) drogi i ruch kołowy⁷⁵.

Wojskowa służba komunikacji miała być pełniona niezależnie od służby wojskowej regulowanej przepisami o powszechnym obowiązku wojskowym.

13. Wojskowa służba łączności

Była nowym rodzajem służby, która została wprowadzona w 1921 r. odrębnym aktem normatywnym. Podobnie jak wojskowa służba drogowa (żegluga śródlądowej) i wojskowa służba kolejowa, miała być pełniona niezależnie od obowiązku służby wojskowej regulowanego innymi ustawami.

Mógł być powołany do niej w czasie wojny każdy obywatel polski, który w chwili powołania nie przekroczył 50 lat życia i spełniał jedno z następujących kryteriów:

- 1) był w chwili powołania lub w przeszłości pracownikiem poczty, telefonu lub telegrafu (radiotelegrafu);
- 2) był kiedykolwiek w wojskowej służbie łączności, w którymkolwiek państwie;
- 3) posiadał fachowe wykształcenie lub fachową praktykę w dziedzinie łączności⁷⁶.

W 1936 r. możliwość powołania do tego rodzaju służby wojskowej została poszerzona na okres mobilizacji. Można też było powołać do niej w czasie pokoju, gdy wymagał tego interes obrony państwa stwierdzony uchwałą Rady Ministrów, podjętą na wniosek Ministra Spraw Wojskowych. W tymże roku wiek obowiązanych do jej pełnienia został podwyższony do lat 60⁷⁷.

⁷⁴ Tamże, nr 29, poz. 195, art. 27, art. 13 ust. 1 i art. 26.

⁷⁵ Tamże, nr 29, poz. 195, art. 1 ust. 1 oraz art. 2 ust. 1.

⁷⁶ Ustawa z 1920 r. o pocztach, Dz.U. z 1921 r., nr 7, poz. 36, art. 7.

⁷⁷ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1936 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 18 grudnia 1928 r. o pocztach, radiotelegrafach, telegrafach i telefonach w czasie wojny, Dz.U. z 1936 r., nr 31, poz. 244, art. 1, pkt 1 i 8.

Wprowadzenie tego rodzaju służby wojskowej poprzedzono możliwością powołania do obsługi za wynagrodzeniem wojskowych urządzeń łączności. Nie stanowiła ona służby wojskowej w ścisłym znaczeniu tego pojęcia i nie była tak nazwana. W swojej istocie była zbliżona do obowiązku świadczeń osobistych. Jednakże odpowiedzialność za uchybienie wynikającym z tego powołania obowiązkowi kształtowano według tych samych zasad, co odpowiedzialność za uchybienie powszechnemu obowiązkowi służby wojskowej. Fakt ten bardzo przybliżał ich charakter do służby wojskowej⁷⁸. Przepisy normujące problematykę wojskowej służby łączności utraciły moc obowiązującą w 1939 r.⁷⁹ W tym to roku został wprowadzony obowiązek pełnienia wojskowej służby komunikacji, który swoją treścią m.in. obejmował wojskową służbę łączności.

14. Wojskowa służba pomocnicza

Była nową powinnością na rzecz obronności kraju, spełnianą obok powszechnego obowiązku wojskowego. Została wprowadzona w 1934 r. i nie stanowiła części składowej treści tego ostatniego pojęcia. Z dniem wejścia w życie przepisów normujących jej pełnienie utraciły moc obowiązującą przepisy regulujące pełnienie służby pomocniczej⁸⁰ i do końca okresu stanowiącego ramy czasowe opracowania nie zostały już przywrócone. Zatem można stwierdzić, iż wojskowa służba pomocnicza została wprowadzona w miejsce służby pomocniczej. W swej istocie podobna była do pomocniczej służby wojskowej, wprowadzonej w 1938 r. w ramach powszechnego obowiązku wojskowego.

Obowiązek pełnienia wojskowej służby pomocniczej powstawał z chwilą wybuchu wojny lub zarządzenia mobilizacji. Mógł być wprowadzony w czasie pokoju uchwałą Rady Ministrów, gdy wymagał tego interes obrony państwa. Podlegali mu mężczyźni od ukończonych lat 17 do ukończonych lat 60, którzy nie pełnili czynnej służby wojskowej i nie byli obowiązani do pełnienia służby czynnej, służby w rezerwie oraz służby w pospolitym ruszeniu. Mogły być nim objęte również kobiety w wieku 19–45 lat, które ukończyły przysposobienie do niej lub ochotniczo zgłosiły się do jej pełnienia.

Służba ta polegała na pełnieniu służby wartowniczej, łączności, technicznej, obrony przeciwlotniczej, przeciwgazowej i przeciwpożarowej, sanitarnej transportowej, biurowej oraz na wykonywaniu innych czynności i prac potrzebnych dla celów obrony państwa. Miała być pełniona przez czas wojny oraz przez czas pozostawiania sił zbrojnych lub ich części w stanie zmobilizowanym. W przypadku wprowadzenia jej uchwałą Rady Ministrów w czasie pokoju miała być pełniona do czasu zniesienia tego obowiązku jej rozporządzeniem⁸¹. Wojskowa służba pomocnicza w swej istocie zbliżona była do wprowadzonej w 1938 r. pomocniczej służby wojskowej.

⁷⁸ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o powołaniu pracowników kolei, poczty, żeglugi parowej, telegrafu i telefonu do służby w armii, Dz.U. z 1919 r., nr 65, poz. 396, art. 1 i 4.

⁷⁹ Ustawa o komunikacjach, Dz.U. z 1939 r., nr 29, poz. 195, art. 40 pkt 2.

⁸⁰ Rozporządzenie Prezydenta o wojskowej służbie pomocniczej, Dz.U. z 1934 r., nr 86, poz. 783, art. 24.

⁸¹ Tamże, nr 86, poz. 783, art. 1, art. 3 ust. 1, art. 4 ust. 1 i 3, art. 5 oraz art. 6 ust. 1.

15. Zasadnicza służba wojskowa

Był to jeden z rodzajów służby wojskowej wprowadzony w 1938 r. w miejsce służby czynnej pełnionej przez poborowych. Pojęcie to przetrwało do dnia dzisiejszego, chociaż jego szczegółową treść zmieniano wiele razy. Obowiązek jej pełnienia ciążył na:

- 1) poborowych, którzy w wieku poborowym otrzymali kategorię A;
- 2) osobach, które w wieku poborowym z jakichkolwiek powodów nie stały się do poboru, a przy przeglądzie otrzymały kategorię A oraz nie ukończyły 38 lat życia;
- 3) osobach, które w celu uchylenia się od obowiązku służby wojskowej wywołały u siebie chorobę lub uszkodzenie ciała, jeżeli przy przeglądzie zostały uznane za zdolne do jakiejkolwiek służby wojskowej (kat. A, C lub D) oraz nie ukończyły jeszcze 38 lat życia⁸².

Czas trwania zasadniczej służby wojskowej w czasie pokoju był zróżnicowany w zależności od rodzaju wojska i wynosił tyle samo, co służba czynna wprowadzona Rozporządzeniem Prezydenta z 1928 r., a więc:

- 1) w marynarce wojennej – dwa lata i trzy miesiące;
- 2) w kawalerii i artylerii konnej – dwa lata i jeden miesiąc;
- 3) w pozostałych rodzajach wojska – dwa lata.

W razie mobilizacji oraz w czasie wojny służba ta miała być pełniona do czasu demobilizacji poszczególnych roczników⁸³.

III. Inne pojęcia

1. Obowiązek powszechnej służby wojskowej

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1924 r. Jego treść stanowiły trzy rodzaje służby wojskowej: w wojsku stałym, w rezerwie oraz w pospolitym ruszeniu⁸⁴. Obowiązek ten w 1928 r. został zastąpiony powszechnym obowiązkiem wojskowym.

2. Powszechny obowiązek wojskowy

Został wprowadzony w 1928 r. w miejsce obowiązku powszechnej służby wojskowej. Na jego treść składały się trzy zasadnicze obowiązki:

- 1) obowiązek zgłaszania się do spisu poborowych i stawiania do poboru;
- 2) obowiązek pełnienia służby wojskowej (czynnej, w rezerwie oraz w pospolitym ruszeniu);
- 3) obowiązek meldowania się⁸⁵.

W 1933 r. obowiązek zgłaszania się do spisu poborowych został zastąpiony obowiązkiem zgłaszania się do rejestru poborowych⁸⁶.

⁸² Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 58 ust. 1.

⁸³ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 72 ust. 1 i 3.

⁸⁴ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 3.

⁸⁵ Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 3.

⁸⁶ Ustawa z 1933 r., Dz.U. z 1933 r., nr 36, poz. 299, art. 1 pkt 1.

W 1938 r. treść tego pojęcia uległa istotnym zmianom. Od tej pory składały się na nią następujące obowiązki:

- 1) obowiązek zgłaszania się do rejestru poborowych i obowiązek zgłaszania się do poboru;
- 2) obowiązek odbycia: zasadniczej służby wojskowej, służby wojskowej w rezerwie, służby wojskowej w pospolitym ruszeniu, pomocniczej służby wojskowej oraz uzupełniającej służby wojskowej;
- 3) obowiązek meldunkowy⁸⁷.

Powszechnemu obowiązkowi wojskowemu podlegali mężczyźni będący obywatelami polskimi. Mogły mu podlegać również kobiety, jeżeli przyjęły go ochotniczo⁸⁸.

3. Służba wojskowa

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1918 r. i obejmowało dwa elementy składowe: służbę czynną oraz służbę pomocniczą⁸⁹. W skład służby wojskowej czynnej wchodziły następujące jej rodzaje: w wojsku stałym, w zapasie, w rezerwie, w obronie krajowej oraz w pospolitym ruszeniu⁹⁰.

Kolejne akty normatywne stanowione w okresie objętym analizą artykułu też się nim posługiwały, lecz jego treść ulegała zmianie. W rozumieniu Ustawy z 1924 r. składały się na nią trzy rodzaje służby wojskowej: w wojsku stałym, w rezerwie oraz w pospolitym ruszeniu⁹¹. W tym znaczeniu pojęcie to przetrwało do 1928 r. i znów zostało zmienione obejmując służbę czynną, służbę w rezerwie oraz w pospolitym ruszeniu. Samo pojęcie służba wojskowa stało się jednym z elementów składowych szerszego pojęcia, jakim był powszechny obowiązek wojskowy⁹². Kolejna zmiana jego treści nastąpiła w 1938 r. Wtedy to służba wojskowa stała się jednym z trzech elementów składowych szerszego pojęcia, jakim był powszechny obowiązek wojskowy. Oprócz niej na jego treść składały się: obowiązek zgłaszania się do rejestru poborowych i obowiązek stawienia się do poboru oraz obowiązek meldowania się. Zaś na treść obowiązku służby wojskowej składały się: zasadnicza służba wojskowa, służba wojskowa w rezerwie, służba wojskowa w pospolitym ruszeniu, pomocnicza służba wojskowa oraz uzupełniająca służba wojskowa⁹³.

4. Wojsko

Pojęcie to zostało wprowadzone w 1938 r. i służyło do oznaczenia jednego z elementów składowych treści pojęcia siły zbrojne. Drugi jego element stanowiła marynarka wojenna⁹⁴. W rozumieniu wskazanego przepisu marynarka wojenna nie była wojskiem. Natomiast w skład wojska wchodziły formacje, które nie należały do

⁸⁷ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 7 ust. 1.

⁸⁸ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 8 ust. 1 i 2.

⁸⁹ Tymczasowa ustawa z 1918 r., Dz.Pr. KP z 1918 r., nr 13, poz. 28, art. 3.

⁹⁰ Tamże, nr 13, poz. 28, art. 4.

⁹¹ Ustawa z 1924 r., Dz.U. z 1924 r., nr 61, poz. 609, art. 3.

⁹² Rozporządzenie Prezydenta z 1928 r., Dz.U. z 1928 r., nr 4, poz. 26, art. 1 pkt 3.

⁹³ Ustawa z 1938 r., Dz.U. z 1938 r., nr 25, poz. 220, art. 7 ust. 1.

⁹⁴ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 2 ust. 1.

marynarki wojennej. W tym znaczeniu w skład wojska wchodziły jednostki organizacyjne wojska stałego, jednostki organizacyjne obrony narodowej oraz Korpus Obrony Pogranicza⁹⁵.

5. Zastępczy obowiązek wojskowy

Był to nowy rodzaj powinności na rzecz obronności kraju, spełniany obok powszechnego obowiązku wojskowego. Jego nazwa jest myląca, gdyż może sugerować, iż był wykonywany w zamian za inną powinność na rzecz obronności kraju. Obowiązek ten nie składał się na treść pojęcia powszechny obowiązek wojskowy oraz obowiązek służby wojskowej, chociaż został wprowadzony przepisami Ustawy z 1938 r. Podlegali mu:

- 1) uznani za zdolnych do służby wojskowej w pospolitym ruszeniu oraz do pomocniczej służby wojskowej;
- 2) przeniesieni do rezerwy z ponadkontyngentu;
- 3) jedyni żywiciela rodzin oraz właściciele odziedziczonych gospodarstw rolnych przeznaczeni do pełnienia służby wojskowej przez okres pięciu miesięcy.

Obowiązek ten polegał na nieodpłatnym wykonywaniu pracy na rzecz obronności kraju (gminy lub gromady) i trwał przez kolejnych pięć lat kalendarzowych po sześć dni w ciągu jednego roku. Początek tego obowiązku powstawał z pierwszym dniem następnego roku kalendarzowego, w którym:

- 1) obowiązani zostali uznani za zdolnych do służby w pospolitym ruszeniu lub do pomocniczej służby wojskowej;
- 2) przeniesieni do rezerwy z ponadkontyngentu ukończyli 24 lata życia;
- 3) odroczeni, jako żywiciela rodzin lub właściciele odziedziczonych gospodarstw rolnych zostali przeniesieni do rezerwy⁹⁶.

Analiza treści pojęć związanych z obronnością kraju w okresie stanowiącym ramy czasowe opracowania pozwala na sformułowanie wniosku, iż czas ich funkcjonowania był różny. Niektóre z nich były aktywne przez cały analizowany okres. Inne pojawiały się na jego początku, lecz po pewnym czasie przestawały mieć moc wiążącą. Jeszcze inne ukazywały się dopiero po pewnym czasie i obowiązywały aż do jego końca, a nawet dłużej.

Obowiązywanie jakiegoś pojęcia w latach 1918–1939 nie oznaczało, że jego treść nie ulegała zmianie. Większość zmieniała się, i dlatego posługując się nimi należy ich treść dostosować do okresu, w którym obowiązywało konkretne rozwiązanie.

Obowiązek służby wojskowej, chociaż był najczęściej wypełniany w różnych formach przez obywateli, nie wyczerpywał ich powinności na rzecz obronności kraju. Ważną pozycję wśród nich stanowił obowiązek świadczeń osobistych i rzeczow-

⁹⁵ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 2 ust. 2.

⁹⁶ Tamże, nr 25, poz. 220, art. 146, art. 147 ust. 1 i art. 148.

wych oraz obowiązek przekazywania środków transportowych na potrzeby obrony państwa. Ze względu na zbyt szeroki zakres sygnalizowanej problematyki, zdaniem autora, obu tym obowiązkom należy poświęcić odrębne opracowanie. Oprócz tego w zakres powinności obywateli realizowanych na rzecz obronności kraju wchodziła służba pracy. Z powyższego wyliczenia można wnosić, iż faktyczny zakres powinności obywateli na rzecz obronności kraju w okresie stanowiącym ramy czasowe artykułu był znacznie szerszy niż wynika to z potocznego rozumienia tego pojęcia. Wśród postulatów badawczych należałoby umieścić kwestię roli, jaką spełniał katalog przytoczonych pojęć, jak również potrzebę odpowiedzi na pytanie: jak i dlaczego zmieniała się terminologia wojskowa (do czasów współczesnych).

SUMMARY

BASIC CONCEPTS IN CONNECTION WITH THE DUTY OF MILITARY SERVICE IN POLAND IN THE YEARS 1918–1939

The article is devoted to the basic concepts associated with the obligation of military service in Poland in the years 1918–1939. The obligation of military service goes beyond its current understanding and also includes military service in different branches of communication. In order to facilitate its handling, these definitions were presented in three thematic groups: 1) the obligated to military service, 2) the duty of national defense, 3) other concepts.

In each thematic group, included definitions are presented in alphabetical order, which the author believes makes them transparent and facilitates the use of them.

Key words: the history of Poland 1918–1939, interwar period, Polish Army, military services.

Słowa kluczowe: historia Polski 1918–1939, służba wojskowa, wojsko polskie 1918–1939, obrona kraju, dwudziestolecie międzywojenne.